

3. Заплотинська О.О. Нонконформістська інтелігенція в офіційному дискурсі 1960-х рр.: механізм формування громадської думки. Інтелігенція і влада. 2006. Вип. 6. С.58–66.
4. Касьянов Г. Незгодні: українська інтелігенція в русі опору 1960–80-х років. Київ: Либідь, 1995. 224 с.
5. Політична історія України. 20 століття: У 6 т. / Ред.кол.: І.Ф.Курас (гол.) та ін. Київ: Генеза, 2003. Т.6: 696 с.
6. Русначенко А.М. Національно-визвольний рух в Україні: середина 1950-х – початок 1990-х років. – Київ: Видавництво імені Олени Теліги, 1998. – 720 с.

УДК 94:323.1 (477) «1920-1933»

ЗНИЩЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ У 20-30 РОКАХ ХХ СТОЛІТТЯ ТА ВІДОБРАЖЕННЯ ЦИХ ПРОЦЕСІВ В ІСТОРИЧНІЙ ПАМ'ЯТІ

Тетяна Мелещенко,

*кандидат історичних наук, доцент, декан історичного факультету
Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова*

Андрій Карабардін,

*студент історичного факультету Національного педагогічного
університету імені М.П. Драгоманова*

У статті проаналізовано дії радянської влади у 20-30 рр. ХХ ст. на території України спрямовані на знищення української ідентичності. Зокрема розглянуто Голодомор 1932-1933 як засіб знищення української ідентичності та його вплив на колективну пам'ять. Представлені події розглядаються не виключно з метою об'єктивно висвітлити минуле, а й задля збереження історичної пам'яті як однієї з важливих складових національної ідентичності українського народу.

Ключові слова: українська ідентичність, національне питання, радянська влада, Голодомор, історична пам'ять.

The article analyzes the actions of the Soviet government in the 20-30s of the twentieth century on the territory of Ukraine are directed at the destruction of Ukrainian identity. In particular, the 1932-1933 Holodomor was considered as a way of destroying Ukrainian identity and its affect on collective memory. The presented events are considered not only to objectively cover the past, but also to preserve historical memory as one of the important components of the national identity of the Ukrainian folk.

Keywords: ukrainian identity, national question, Soviet government, Holodomor, historical memory.

Події 20-30 рр. ХХ ст. на українських землях свідчать про те, що радянська влада цілеспрямовано знищувала нації і народи, прагнучи створення єдиної радянської нації і відповідно радянської людини. Такої думки дотримувався Рафаель Лемкін, автор концепції геноциду, який виділив 4 складові геноциду української нації та знищення її ідентичності. Ці складові включають: «нищення української інтелігенції – мозку чи розуму нації; ліквідація Української Православної Автокефальної Церкви – «душі України»; Голодомор українського селянства – зберігача української культури, мови, традиції тощо; заселення України іноетнічними елементами для радикальної зміни складу населення». [5]

Аналізуючи слова Лемкіна, спробуємо з'ясувати, що означає поняття «українська ідентичність»? Це допоможе нам зрозуміти, яку саме ідентичність радянська влада мала на меті винищити на території України. Українська іден-

тичність не тотожна ані національній, ані етнічній. Національній – тому, що вона не обмежується кордонами держави Україна, і в певному відношенні є тотожною громадянській ідентичності як феномену політичної нації. Етнічній – оскільки українці – не просто етнос, один із багатьох, який мешкає на теренах України, а етнос титульний, що дає назву країні, державі та її символам. Однак консолідуючою засадою будь-якого суспільства, у тому числі України, є загальнонаціональна ідентичність – ототожнення себе людиною з певною спільнотою, її символами, цінностями, історією, територією, культурою, державними та правовими інституціями, політичними й економічними інтересами [6, с. 171].

Формування української нації – складний довготривалий процес, коріння якого сягає доби Київської Русі. Національне самовизначення українців, враховуючи тривалу відсутність державності українського народу, було явищем надзвичайно мінливим і суперечливим за своїм змістом.

Ситуація щодо національного самоусвідомлення ускладнювалася й тим, що українські етнічні землі протягом тривалого часу входили до складу різноманітних державних утворень. Факт наявності в історії України кількох періодів іноземного панування дуже ускладнив для неї проблему визначення, хто є «свій», а хто «чужий», відповідно, ускладнивши визначення сутності національної ідентичності. Як складова величезних мегаструктур-імперій, Україна втрачала можливості розвивати власну культуру, захищати свої інтереси чи навіть чітко визначити свої кордони.

Радянська влада вживала низку заходів, аби привернути до себе корінне населення національних республік. Одним із важливих і результативних заходів радянської влади було проведення політики «коренізації» останнього, яку почали впроваджувати з початку 20-х рр. XX сторіччя. Її мета – показати народам, що ставлення нової влади до національних культур докорінно відрізняється від великодержавної політики імперії. В Україні вона отримала назву «українського ренесансу» [6, с. 53]. Українці розглядали її як перший крок у розвитку української автономії, керівники Радянської Росії – як тимчасовий тактичний крок для досягнення вищого рівня економічного розвитку. Українська інтелігенція була впевнена, що Україну чекає тривалий період децентралізації, а в далекому майбутньому досягнення незалежності.

Вимоги України щодо автономії не були обмежені лише культурними й економічними аспектами. М. Скрипник, один із лідерів українських більшовиків, послідовно виступав не лише за культурну й мовну українізацію політичного життя, а й за політичну автономію. Саме М. Скрипник створив українську за суттю армію, в якій використовувалася українська мова. Україна в цей час мала свої дипломатичні представництва у радянських посольствах й інші атрибути політичної незалежності. Ідеологічно сформував концепцію українського соціального розвитку партійний історик М. Яворський. Згідно з нею, соціалістична революція в Україні розглядалася як винятково український феномен, котрий не мав нічого спільного з російськими подіями. Більше того, М. Скрипник висував територіальні вимоги до Росії, стверджуючи, що Російська Федерація загартала історичні українські території, які необхідно повернути Україні.

Наприкінці 1920-х рр. більшовики усвідомили дві потенційні загрози в Україні: відносно заможне селянство й етнічний сепаратизм щодо Союзу РСР. Це стало початком більшовицьких репресій проти України. Самогубство М. Скрипника влітку 1933 р. метафорично відобразило руйнування українських національних прагнень. Знищення ж української автономії відбулося у кілька етапів. Розпочалося з нападів на українську інтелігенцію, звинувачень Української Академії Наук та Української Автокефальної Церкви у створенні таємної організації, внаслідок чого М. Грушевський вимушений був виїхати до Москви, де раптово помер. Створення значного прошарку робітничого класу

в південно-східній Україні також стало важливим моментом денаціоналізації України, оскільки більшість робітників були російськомовними переселенцями [2, с. 388-389]. Боротьба Сталіна з опозицією в Україні насамперед була зосереджена навколо національного питання. Він не приховував прагнення національну ідентичність перетворити у радянську.

Справжнім засобом знищення української ідентичності став Голодомор, який завдав непоправної шкоди українському національному життю, практично знищуючи старе українське село з його багатими народними традиціями (працелюбність, любов до землі, релігійність, шана й повага до старших тощо), замість якого з'явилось колгоспне село з мешканцями, які вже ніколи не повставали проти радянської влади [7, с. 148]. Так, наприклад, донесення сусіда на сусіда, вчителя на батьків через дітей у школах, дітей на власних (!) батьків стали звичним явищем, особливо коли це певним чином заохочувалось. Ще один приклад: до процесу колективізації українське село не здогадувалось, що таке крадіжка. Але саме з подій Голодомору почало формуватися нетрадиційне ставлення до власності, а новими поколіннями гасла про державну власність та всенародне добро почали сприйматися як те, що «речі нічії», і тому за радянською мораллю незаконне привласнення не вважалося крадіжкою.

Фактично радянська влада свідомо створила умови, за яких соціально-правові норми втрачали будь-яке значення. Катастрофічних змін набула свідомість селянина. Жорстокі, інколи нелогічні та незрозумілі вчинки, злочинні дії радянської влади на всіх рівнях стали правилом, нормою поведінки. Одвічні моральні засади було відкинуто як «куркульські» й ворожі, а розбій, свавілля та знущання, вбивства, самосуди, підкуп та залякування, донесення заохочувалися, бо це слугувало диктатурі партії, а значить, було «морально» [4, 175-178]. Можна вважати, що знищувався сам український дух, так як селяни були носіями мови, традицій, культури.

Голодомор спричинив цілу низку політико-психологічних, соціально-психологічних та етнопсихологічних наслідків. Величезні людські втрати значно підірвали інтелектуальний і творчий потенціал України. Катастрофічно зменшилась життєздатність і життєстійкість українського народу, який засобами штучного Голодомору намагалися перетворити на безправного раба, що мусить лише покійно працювати в колгоспах. Пригнічувались людська гідність, національна гордість, сміливість, ініціативність, наполегливість та інші суб'єктні риси. Було суттєво підірвано життєвий потенціал населення України, для відновлення якого потрібно два-три покоління. Голодомор фактично знищив право на участь українського народу в суспільно-політичній, соціально-економічній, національно-культурній сферах, певним чим робив спротив політичній й громадській активності тих, хто вижив, зробив панівними почуття меншовартості, конформізму, покійності, слухняності, страху перед владою, які передавалися від покоління до покоління через поведінкові й ментальні стереотипи. Це було системне знищення української нації [3].

Колективізація і Голодомор приглушила почуття індивідуалізму, що було яскравим показником ідентичності українського селянина. У свідомості селянства на довгі роки поселився страх голоду і смерті, що породив політичну апатію і соціальну пасивність.

Що стосується національної еліти - «мозку нації», то перший удар був спрямований проти неї ще у 1920, 1926 і з новою силою в 1930-33 роках. Були ув'язнені, депортовані або ліквідовані вчителі, письменники, митці, мислителі і політичні провідники. За даними журналу «Український кварталник» за осінь 1948 року, що лише у 1931 році були заслані в Сибір 51 тисяча 713 інтелектуалів. Паралельно йшов наступ на «душу нації» - церкву. Між 1926 і 1932 роками було ліквідовано Українську Автокефальну Православну Церкву, її митрополита Липківського і 10 тисяч священників [5].

Знищення української ідентичності відбувалося і через поселення в Україні чужинців та водночас розпорошення українців по цілій Східній Європі. Внаслідок такої політики українське населення зменшилося з 23,2 мільйонів до 19,6 мільйонів, а неукраїнське зросло на 5,6 мільйонів. Голод зупинив українізацію міст Сходу і Півдня України, куди було переселено іммігрантів з Росії.

Отже, зробивши коротку ретроспективу цих подій, важливо розставити акценти яким чином радянська влада будувала свою державу, які були методи і який відголосок ті дії мають сьогодні. Сучасне покоління має усвідомлювати, що Голодомор, був грубим порушенням прав людини, цинічним нищенням тоталітарною владою активності та ініціативності людей, був знищенням знання свідомої частини населення, що була носієм національної ідентичності.

Виникає питання, які уроки є важливими для нас сьогодні напередодні 88 річниця пам'яті Голодомору 1932-1933? Якою маю бути ця історична пам'ять і чому вона важлива? Пам'ять є одним з центральних понять в аналізі Голодомору. Вона виступає як важлива складова національної ідентичності: немає пам'яті – немає національної ідентичності, немає національної ідентичності – з'являється загроза існуванню нації. Як влучно зазначає український вчений Георгій Касьянов, «ми не знайдемо жодного професійного історика, який займається питанням Голодомору, і не наполягає на тому, що відновлення і збереження пам'яті про голод 1932-1933 років є центральним завданням».

Цілком природно, що таку засаду використовують політики й освітяни: для політичної мобілізації та громадянського виховання відповідно [1, с. 242, 244]. Тому завдання українського суспільства сьогодні – зберігати історичну пам'ять стосовно геноциду 1932-1933 рр., яка є складовою ідентифікації нації. Якщо українці її втратять, це призведе до відчуття меншовартості, безперспективності, духовного дискомфорту як в окремої людини, так і в цілої нації. Адже сама по собі національна ідентичність – не статична структура, а тривалий процес формування основних компонентів національного буття [2, 483-484]. В позитивному випадку, якщо історична пам'ять українського народу буде збережена та правильно відтворена, це призведе до консолідуючого та активного формування національної ідентичності, що в свою чергу стане певним поштовхом до вирішення нагальних проблем нашої держави.

Література

1. Касьянов, Георгій. Danse macab.re: голод 1932-1933 років у політиці, масовій свідомості та історіографії (1980-ті — початок 2000-х). — Київ: Ін-т історії України НАН України; Наш час, 2010. — 271 с
2. Козловець М, А, Феномен національної ідентичності: виклики глобалізації: Монографія. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2009. – 558 с.
3. Обушний М. Голодомор 1932-1933 рр., у політико-психологічному ракурсі [Електронний ресурс] / Обушний М., Воропаєва Т. — Режим доступу: <http://beztahoo.narod.ru/aspecty.html>
4. Стасюк О. Доноси, крадіжки, самосуди в роки голодомору як наслідок репресивної політики радянської влади до українських селян. - Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Голодомор 1932–1933 років: втрати української нації» (Київ, 4 жовтня 2016 року). – Київ: 2017. – с. 175-179
5. Сербин Р., Грабовський С. Рафаель Лемкін і Голодомор як геноцид українського народу [Електронний ресурс] — Режим доступу: <https://www.radiosvoboda.org/a/1349371.html>
6. Степико М. Т. Українська ідентичність: феномен і засади формування : монографія / М. Т. Степико. – К. : НІСД, 2011. – 336 с.
7. Телегуз А., Телегуз І. Наслідки Голодомору - геноциду 1932- 1933 років для українців. - Голодомор – геноцид 1932 – 1933 років як наслідок антиукраїнської політики сталінського режиму в СРСР (До 80 – річчя трагедії – масового винищення українського народу). Збірник науково-методичних матеріалів на допомогу вчителю. Відповід. редактор П.М. Чернега.– К., Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова, 2012. – с. 145-154